

Lélektani háború

Sz. I. Filonyenko – M. I. Filonyenko:

Lélektani háború a Donnál.

A fasiszta propaganda mítoszai 1942–1943.

Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2012

Magyarország mostanában emlékezik arra, hogy 70 évvel ezelőtt, 1943 januárjában vette kezdetét történelmének egyik nagy tragédiája, a megszállt szovjet területekre vezényelt 2. Magyar Hadsereg veresége a Don-kanyarban. A katasztrófa mértéke, egyáltalán magának a „vállalkozásnak” a hódító, a magyarság számára valójában értelmetlen jellege mind a mai napig parázs vitákat gerjeszt. Jelen könyv (mely eredetileg 2007-ben látott napvilágot Oroszországban) megjelentetése tehát szervesen illeszkedik abba a folyamatba, mely ismét napirendre tűzi a Szovjetunió elleni háború nemzeti identitásunkban elfoglalt helyének újragondolását.

Hitler már az I. világháború idején elismerését fejezte ki az antant (főleg a britek) propagandatevékenysége iránt, felismerve, hogy ez ugyanolyan fontos a háborúk kimenetele szempontjából, mint a diplomácia vagy a tábournoki kar. Nem véletlen, hogy a nácik rögtön hatalomra jutásukkor megkezdték a polgári tömegtájékoztató eszközök államosítását, monopolizálását. 1938-ban pedig a *Wehrmacht* is saját propagandahivatalt létesített, melynek feladatait a könyv részletesen ismerteti. Az SS-nek és a katonai elhárításnak (*Abwehr*) is megvoltak a maguk propagandaegységei. A németek az élőszónak, a szóbeli meggyőzésnek ugyanolyan óriási jelentőséget tulajdonítottak, mint az írott sajtónak, ezért a legmodernebb technikát, a rádiót is ennek szolgálatába állították. A megszállt keleti területek számára tízezerrel készültek olyan brosrák, röpiratok, plakátok, kiállítások, film- és hanganyagok, melyeknek egyaránt feladata volt a helyi lakosság meggyőzése és a németországi közvélemény befolyásolása. A Megszállt Keleti Területek Birodalmi Minisztériuma is rendelkezett saját sajtó- és propaganda-részleggel. A németek a helyi lakosság köréből ugyancsak képeztek ki propagandistákat; iskolákat nyitottak, tanfolyamokat szerveztek. „Mindent összegezve elmondható, hogy a náci propaganda, amely teljes cinizmussal használta fel a tömeglélektan objektív, tudományos eredményeit, komoly tapasztalatokra épült, szerteágazó apparátust

épített ki és a legfejlettebb technikai eszközökkel rendelkezett. A propaganda különlegesen veszedelmes fegyverré vált, és az agresszorok ezt a fegyvert használták minden tudásukkal a Szovjetunió ellen viselt háborújukban.” – bocsátja előre a szerzőpáros mindjárt a könyv elején (34. o.).

A németek 1939–1941 között aratott villámgyors győzelmeihez alapvetően hozzájárult propagandájuk; a politikai és katonai vezetés a Szovjetunió esetében még hatványozottabb jelentőséget tulajdonított neki. Tisztában voltak azzal is, hogy a sztálini tisztogatásoknak „köszönhetően” a szovjet haderő felkészültsége, morálja alapvető hiányosságokat mutat; minden lehetséges eszközt meg kell tehát ragadni az ellenség tudatának és akaratának befolyásolására. Miután megindult a Szovjetunió elleni támadás, a lélektani hadviselés is azonnal kezdetét vette szöveges és képes röplapok formájában. Ezek általában az ellenséges csapatok általi bekerítéstől és megsemmisítéstől való félelemre apelláltak, valamint igyekeztek ezzel összefüggésben felmutatni a hadifogság kínálta előnyöket, így igyekezve minél több szovjet egységet a megadás irányába terelni. E propaganda, az előzetes várakozásokkal ellentétben, azért bizonyult különösen is nehéznek, hiszen a szovjet katonába már az 1920-as évektől azt nevelték, hogy a megadás egyenlő a közönséges szökés és hazaárulás bűnével. Ezt erősítették azok a szovjet utasítások és rendeletek, amelyek a német támadást követően jelentek meg, és utólagos megtorlást helyeztek kilátásba mind a hadifogságból hazatért katona, mind családja és rokonai számára. A német propagandának tehát nem kevés nehézséggel kellett szembenéznie, amikor a megfélemlített szovjet katonát kívánta megszólítani. A meggyőzés lényegi részét képezte, hogy elhitesse az ellenséggel: a német táborokban jól bánnak a foglyokkal, akiknek napjai békében és nyugalomban telnek, elégedettek és eszük ágában sincs visszatérni Sztálin uralma alá. Ezzel szemben az igazság az, hogy az 1941. év folyamán a németek kezére került 3,9 millió hadifogolyból egy év múlva már csak a fele volt életben, hiszen e háború nem hagyományos hadviselés volt két állam között, hanem megsemmisítő háború, totális eszközökkel és módon. Ez szöges ellentétben állott a német propagandaanyagokban látható idillisztikus jelenetekkel. A betegetek és gyengéket előírászerűen legyilkolták. A hadiipari munkásként „felhasznált” szovjet hadifoglyok között is tömegesen aratott a halál az elégtelen ellátás és bánásmód miatt. „A nácik gyűlölete a szovjet hadifoglyok iránt annyira erős volt, hogy felülmúlt minden racionális megfontolást, aminek gazdasági célszerűsége lett volna” – írja a szerzőpáros, és számos példát hoz fel. 1942-től, ahogy a hadi helyzet egyre inkább a németek kárára kezdett alakulni, a szükséges munkaerőforrás-pótlást német gazdaság a szovjet hadifoglyok egyre intenzívebb „bevetésével” kívánta megoldani. Logikus lett volna, hogy könnyítenek a hadifoglyok helyzetén – de a velük való

bánásmód ezután sem változott érdemben. A józan érvek egytől egyig megbuktak. A *Wehrmacht* propagandistáiban 1942 folyamán szüntelenül élt a remény, hogy a szovjet katonák tömegével özönlének majd át a németekhez, *csupán meggyőzés kérdése* az egész. Az 1943. évi sztálingrádi fordulat a propagandában is hangsúlyeltolódásokat eredményezett. Már nem hirdették, hogy a *Wehrmacht* legyőzte a Vörös Hadsereget – de azt igen, hogy ez utóbbi nem képes győzelmet aratni a *Wehrmacht* felett, vagyis a végtelennek ígérkező zsákutcából, a hátországot eluraló fejtelenségből és csüggedésből csak egyetlen kiút lehetséges: átállás a németekhez.

„A német információs-lélektani hadviselés mindenáron el akarta érni, hogy a megszállt területek lakossága a vereséget mint győzelmet, az elnyomást mint felszabadítást, a terrort mint biztonságot, a rablást mint együttműködést, a kizsákmányolást mint gazdasági felvirágzást fogja föl.” (89. o.) A Don-melléki területeken a megszállók (a 2. német, a 8. olasz és a 2. magyar hadsereg erői állomásoztak itt) fő propagandaeszköze a sajtó és a néhány oldalas kiadványok (röpiratok, rendeletek, felhívások stb.) voltak, legfőbb mondanivalójuk pedig az, hogy a bolsevizmust végleg kiirtották, a lakosság tehát fellélegezhet, elnyerte szabadságát, felszabadult „a zsidó-bolsevik elnyomók despotizmusa alól”, végre új életet kezdhet. A szerzők idézik például az osztrogoszski ortodox püspököt is, aki hálát rebegett, amiért „Az igralmas Isten Adolf Hitler áldott személyében küldött mentőövet az egyháznak, a pravoszláv orosz népnek pedig megmenekülést a zsidó elnyomás alól” (92–93. o.). A szerzők a magyar és az olasz propagandával is foglalkoznak, még ha jóval kisebb arányban is, mint a németekével. A magyar haderő a magyarok és az oroszok régi időkre visszanyúló testvériségét igyekezett kiemelni: „Mi, magyarok, Ázsiából jöttünk. Népszokásaink, énekeink, táncaink szinte olyanok, mint a tieitek. Mi jól megértünk benneteket. Nem ellenségként jöttünk ide, hanem mint barátok. Mi nem az orosz nép ellen harcolunk, hanem a szovjetrendszer ellen [...] Segítsetek nekünk!” (92. o.)

Az idillel szemben állt a véres valóság. A „felszabadítás” propagandája nemigen hatott, mert azok a képek, amelyeket a megszállók által lépten-nyomon kiragasztott plakátok, hirdetések festettek a „kommunista rabszolgaságról”, szemben a most elért „ígéretes szabadsággal”, annyira ellentmondásban álltak a valósággal, hogy ehhez képest még az 1941 előtti nehéz viszonyok is „boldog békeidőkké” szépültek. A hirdetések közös vonása volt, hogy egyszerre alkalmazták az „ostor és mézesmadzag” elvét: a német hadsereg uralma alatt a korábbi önkény helyébe a rend lép; a németek (ellentétben a régi gonosz urakkal, a vérszívó zsidókkal és kommunistákkal) szigorú, de igazságos urak, akik nem fogják büntetni engedelmes jobbágyaikat, ha azok nem követnek el bűnt. A könyv idézi a magyar katonai parancsnokság egyik hirdetését is, mely arról tanúskodik, hogy ök

sem maradtak el szigor tekintetében német kollégáiktól (minden egyes meggyilkolt honvédért 100 polgári túszt kellett kivégezni; 109–110. o.). Bár maguk a németek a kolhozok, szovhozok megszüntetése, földosztás révén maguk mellé állíthatták volna a lakosságot, sőt ezzel akár a lojalitásukat is megszerezhették volna, eszük ágában sem volt ilyet tenni: a földkérdés a kezdeti időkben egyáltalán nem szerepelt terveikben, még csak propagandafogásként sem. Épp ellenkezőleg: azt tervezték, hogy a hatékonyabb gazdasági teljesítmény érdekében megőrzik a kolhozrendszert („közös porta” néven), csak saját ellenőrzésük alá vonják, és mint hatásos eszközt használják fel a mezőgazdasági források kiaknázására.

Miután a Vörös Hadsereg a moszkvai csata után ellentámadásba ment át, és lassan, de biztosan odalett a németek legyőzhetetlenségének mítosza, a propaganda is új hurokat kezdett megpendíteni. „Minden körülmények között el kell kerülnünk azt a látszatot, hogy csak fellengzős ígéretek teszünk, amiknek a teljesítésére ki tudja, meddig kell várni” – írta ugyanaz a Rosenberg, a megszállt keleti területek birodalmi minisztere, aki hónapokkal korábban még egészen más véleményen volt. 1942 tavaszán hatalmas méretű kampányba kezdtek, hogy megnyerjék maguknak az orosz parasztságot. Kezdték némi teret adni a háztáji magángazdaságoknak, bár nagyon szigorú szabályok és elvárások mellett. „Hitler felszabadított a sztálini kolhoz igája alól! Hitler tehát a parasztság barátja!” – harsogta a propaganda. Ahogy lassan, de biztosan egyre több területet veszítettek el a németek, ezzel arányosan változott egyre „barátibbá” a propaganda hangja is. 1943 júniusában Rosenberg aláírta „A német kormány nyilatkozatát a parasztság földmagántulajdonáról a felszabadított területeken”. Hatalmas mennyiségű röplap készült, elsősorban azért, hogy bomlassza a Vörös Hadsereget és növelje a katonaszökevények számát. De ekkorra már a parasztok nemigen hittek a propagandának, az elmúlt két év negatív tapasztalatai miatt.

A propaganda kiemelkedő szeptét alkotta a munkaerő-toborzás Németországba. A munkaerőhiány különösen 1942-től vált akuttá, amikor kiderült: a Szovjetunió elleni hadjárat korántsem *Blitzkrieg*. Most már megbánta a német vezetés, hogy szovjet hadifoglyok százezreit gyilkolta le vagy hagyta elpusztulni, ahelyett, hogy munkaerőként vetette volna be őket. 1942 tavaszától valóságos propaganda-hadjárat indult a keleti területeken, hogy meggyőzze a lakosságot a németországi munkavállalás pozitív voltáról, kecsegtető előnyeiről. Külön célcsoportot alkottak az asszonyok és lányok, akiknek „kilátástalan helyzetét” a német nők gondtalan életével és emancipációs lehetőségeivel hasonlították össze. Azonban maguk a németországi hivatalnokok ismerték el, hogy „a toborzóterületekben hangoztatott ígéretek éles ellentétben álltak a tényekkel” (147. o.). Szögesdróttal körülvett táborokban tartották őket, a higiéniai körülmények pedig

olyanok voltak, hogy maguk a németek is elviselhetetlennek ítélték. Amikor aztán a vállalatvezetők arról panaszkodtak, hogy a pocskék élelmiszer-ellátás miatt az orosz munkások napról napra gyengülnek, s így hasznavehetetlenné válnak, azt a választ kapták: „Ne felejtsetek el, hogy ezek bolsevikok, akiknek verés jár kenyér helyett!” (149. o.) A propaganda húsról és zsírról beszélt az *Ostarbeiter* asztalán, de a munkásokból csak csont és bőr maradt.

A náci propaganda alapvető téziseit már a Barbarossa-tervhez mellékelt propaganda-irányelvek tartalmazták. Ugyancsak be kellett bizonyítani, hogy nem Németország, hanem a Szovjetunió (bűnös szövetségben Angliával) az agresszor; a németek csupán kényszerűségből támadtak, hogy megelőzzék a bajt, *egész Európa biztonsága, megmentése* érdekében. Komoly erőfeszítéseket tettek arra is, hogy kedvező képet fessenek Hitlerről, mint „a dolgozó nép egyszerű és szerény fiáról”, aki a társadalmi igazságosságért folytatott harc szellemében igyekszik megújítani Németországot és egész Európát, felszabadítani az orosz embereket „a sztálini iga, a zsidó-bolsevista kizsákmányolás, a terror és az ínség alól.” A Vörös Hadsereg katonáinak is rá kell ébredniük, hogy „ellenállásokat nem más, mint saját börtönötök védelme, az általatos megvetett és halálra kárhozott szovjethatalom védelme. Hagyjatok fel az ellenállással és csatlakozzatok a segítségetekre érkezett európai népek családjához!” (166. o.) Hitler halálos párbajra hívta ki a zsidó uralom, a bolsevizmus és a plutokrácia háromfejű sárkányát. A szerzők kiemelik: „az antiszemitizmus, antikommunizmus és antikapitalizmus egymáshoz kapcsolása, mi több egybemosása vezérmotívumává vált az egész náci propagandának” (174. o.). A propagandatermékek igyekeztek bizonyítani, hogy a nép számára a szovjethatalom semmivel sem jobb, mint a megdöntött cári rendszer volt. Míg a párttagoknak megvan mindene, addig a nép éhezik; míg a hadsereg tisztjei elhízott disznók, addig a szegény közkatonák ki vannak éheztetve. Az orosz népnek – legyen akár munkás, paraszt vagy értelmiségi – tulajdonképpen nincs miért harcolnia, nincs mit védenie Németországgal szemben, hiszen a szovjet rezsim nem más, mint könyörtelen kizsákmányolás, ínség, éhezés, terror és erőszak, kolhozsátság, a nyomor uralma, áruhiány, munkatáborok, börtönök, kivégzések – vagyis maga a megtestesült agyrem. Egy ilyen rezsim bukása így is, úgy is elkerülhetetlen. A németek képmutatással, köpönyegforgatással vádolták a szovjet párt- és államvezetést, amikor az hirtelen orosz hazafias húrokat kezdett el pengetni, harcba buzdítva. Holott az „igazi” hazafiság éppen az, ha a néppel közösen vetnek véget a sztálini „ámokfutásnak”. A német propagandisták „egybeömlesztették” a hagyományos orosz patriotizmust, a hagyományos orosz antiszemitizmust és a szovjet forradalmi patriotizmust. A hazáért való harc így egyenlő lett a „zsidó iga” elleni harccal. Persze a „zsidókommunizmus” mellett előkerült a „zsidókapitalizmus” is: a németek jól tudták, hogy a

szovjet emberek egész generációját nevelték az osztályharc ideológiája szerint, s e lelki beállítottságot igyekeztek felhasználni a Szovjetunió és a nyugati szövetségesek kapcsolatának lejáratására. Az angolok és amerikaiak nem hajtották végre a maguk „nemzeti forradalmát”, nem úzták ki maguk közül a zsidókat – ezáltal saját magukat zárták ki az „új Európából”, illetve a világ leendő, új rendjéből. Ezekkel a gátlástalan kapitalista kizsákmányolókkal kötött szövetséget Sztálin, elárulva Lenint, elárulva saját népét...

Általában a nyugati történetírásban is megmagyarázatlan a legfontosabb kérdés is, hogy az eredendően magasabb technikai színvonalon álló Németországot miképpen tudta mégis legyőzni az a Szovjetunió, amely a sorsfordító sztálingrádi csatáig lényegében önerőből harcolt, komoly külföldi támogatás nélkül. Egy német történész által közreadott dokumentumkötet a sztálingrádi harcokkal kapcsolatban megragadta a „lélektani kérdés” gyökerét.¹ A kötet fényt derít fontos pszichológiai és propagandatényezőkre, hogy megértsük: miért volt képes a Vörös Hadsereg legyőzni a nácikat és miért tartott ki a szovjet lakosság óriási többsége – a nácik borzalmas csapásai ellenére vagy éppen részben azért is – hosszú éveken keresztül a Szovjetunió, a haza védelmének.² Összeomlik az a korábban főképpen Nyugaton hangoztatott érv is, hogy a sztálingrádi csata időszakában több mint 13 ezer vöröskatonát ítéltek el gyávaságért; a dokumentumok fényében kiderül, hogy összesen kevesebb, mint 300 ember ellen született ítélet, tehát az „erőszak mértéktelen alkalmazása a katonák ellen” érv is semmivé válik. 1942 augusztusa és októbere között a sztálingrádi fronton a párttagok száma 28 500-ról 53 500-ra emelkedett. A szovjetek morális felsőbbbsége a nácik, a Wehrmacht és az SS fölött éppen e tényekben ragadhatók meg igazán. A haza védelme „össznemzeti” meggyőződéssé vált – sokak számára függetlenül Sztálintól és a kommunista párttól. Mindez megerősíti a Filonyenko testvérpár könyvének alapvető üzenetét is.

Összegezve elmondható, hogy értékes és a magyar nyelvű történeti szakirodalomban unikális munkával állunk szemben, mert magának az egész szovjetellenes hadigépezetnek a „teljesítménye” érthetetlen a „nagy hőfokon” működtetett propaganda nélkül, mely – ellentétes előjellel ugyan, de – mindkét oldal gondolkodásmódját jelentősen befolyásolta (illetve Oroszországban befolyásolja mind a mai napig). S bár érzékelhető, hogy a szerzők nem tudják függetleníteni magukat a klasszikus szovjet-orosz antifasiszta tradíciótól; nem tudnak szabadulni azoktól a régi reflexektől, hogy az áldozat szerepéből érzelmességet kovácsoljanak; a leírtak világos tényeknek alapulnak. Aki eddig nem olvasott történeti szakirodalmat orosz szerzők tollából, az kellemes csalódással fogja végül letenni a könyvet, melyet kiváló eredeti fotó-dokumentumok tesznek még „élvezhetőbbé”.

Jegyzetek

- ¹ Jochen Hellbeck: *Stalingrad-Protokolle: Sowjetische Augenzeugen berichten aus der Schlacht*. Frankfurt am Main, Fischer Verlag GmbH, 2012.
- ² J. Hellbeck kötete évtizedeken át elhallgatott források tükrében mutatja meg mindezt.